

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 339.177(=163.6)"18"

Prejeto: 7. 2. 2007

Marjan Drnovšek

dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si

Podoba kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti do začetka 20. stoletja

IZVLEČEK

Avtor analizira podobo kočevskih in belokranjskih krošnjarjev v očeh javnosti, s poudarkom na 19. in začetku 20. stoletja. Krošnjarjenje predstavlja najstarejšo in najdaljšo migracijsko destinacijo z ozemlja današnje Slovenije (Nemčija). Prispevek je analiza odnosov javnosti do krošnjarjev iz vrst kočevskih Nemcev, Belokranjcev in deloma Judov (Ljubljana). V kontekstu negativnega pogleda na izseljevanje Slovencev v tujino je pogled do krošnjarjenja enak (slabljenje vernosti, morale in narodne zavesti). Odpor do njih je bil prisoten zaradi konkurenčnosti stalnim trgovcem, zlasti v primeru judovskih krošnjarjev. Poseben poudarek je na podobnostih in razlikah odnosa do kočevskih in belokranjskih krošnjarjev, kar je vključeno v kontekst slovensko-nemških narodnostnih tenzij od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne. V prispevku so z nizanjem konkretnih primerov prikazane stereotipne, ksenofobične in druge reakcije na krošnjarstvo v takratni slovenski javnosti.

KLJUČNE BESEDE

krošnjarstvo, Bela krajina, Kočevsko, Judje, kočevski Nemci, Belokranjci, stereotipi

SUMMARY

THE IMAGE OF THE KOČEVJE AND WHITE CARNIOLIAN PEDDLERS IN THE EYES OF THE PUBLIC UP TO THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The author analyses the image of the Kočevje and White Carniola peddlers in the eyes of the public with stress on the 19th and the beginning of the 20th centuries. Peddling is the oldest and longest lasting migration destination from the territory of today's Slovenia (Germany). The contribution is an analysis of the relation of the public towards peddlers coming from the Kočevje Germans, White Carniolians and partly Jews (Ljubljana). In the context of negative standpoint regarding the emigration of Slovenes abroad, the relation towards peddling is identical (decline of religiousness, morals and national awareness). Resentment at peddlers was present because of the competition to steady tradesmen, in the case of Jewish peddlers in particular. Special attention is on details and differences in the relation to the Kočevje and White Carniola peddlers, which is included in the context of Slovene-German nationality tensions from the second half of the 19th century to World War I. The contribution presents by enumerating concrete cases stereotypic, xenophobic and other reactions to peddling in the then Slovene public.

KEY WORDS

Peddling, Bela krajina (White Carniola), Kočevska region, Jews, Kočevje Germans, White Carniolians, stereotypes

Uvod

Večkrat je bilo poudarjeno, da odkar obstaja človeštvo, obstajajo selitve ljudi. Svet ni bil nikoli statičen, ljudje se niso vedno držali samo svojega hišnega praga. Že njegov prestop je mnoge pripeljal vsaj do sosednje vasi, mnoge na najrazličnejše konce sveta. Del te množice so predstavljali t. i. *ljudje na poti* (mnogokrat označevani kot *ljudje na robu*, kar že kaže na določeno stanje in negativen odnos do njih), ki so bili stalno razpeti med hišnim pragom in svetom, med katerimi so bili v evropskem prostoru vsaj od 14. stoletja tudi krošnjariji. Bili so del družbe, ki je bila večinoma stigmatizirana s strani različnih skupinskih in posameznih avtoritet in ne nazadnje tudi prebivalcev v migracijskih okoljih.¹ Skratka, *ljudje na poti* so bili v mnogih zgodovinskih raziskavah prikazovani bolj v temnih kot svetlih barvah. Pri njihovem preučevanju so mnogi raziskovalci v Evropi posegali po raznih bioloških, rasističnih, ideoloških (marksizem) in ostalih odklonilnih pristopih. Lucassenova kritika je uperjena proti zgodovinski raziskavi s predsodki do obravnavanih, npr. Ciganov, Judov, potujočih igralcev itd., in ne nazadnje tudi do krošnjarijev.²

Slovensko zgodovino se v manjši in etnologiji v nekoliko večji meri posvečata fenomenu krošnjarijev. V razpravi se ne spuščam v zgodovinsko analizo krošnjarijstva na Slovenskem, ampak želim osvetliti nekatere poglede nanje v kontekstu njihovega sprejemanja oz. zavračanja in njihove javne podobe. Geografsko se omejujem na kočevske in belokranjske in le bežno na ribniške krošnjarije, časovno na 19. in začetek 20. stoletja. Razprava je del mojega širšega zanimanja, ki ga opredeljujem kot odnos Slovencev do slovenskega izseljenstva skozi zadnji dve stoletji.³ Posebno vprašanje je vprašanje virov. Brez dvoma moramo biti kritični do uradnih (oblastnih) virov, saj je bilo področje krošnjarijstva tesno povezano z različnimi dovoljenji in prepovedmi, stiki oblasti z njimi so bili najpogosteje v povezavi z njihovimi nedovoljenimi dejanji. Poslovanje krošnjarijev je bilo marsikdaj na meji dovoljenega. Za našo temo pridejo v poštev, poleg (maloštevilnega) arhivskega gradiva, zlasti časopisi, revije, strokovna literatura, redko ohranjeno slikovno gradivo, korespondenca in podobni kvalitativni viri, do katerih mora biti zgodovinar kritičen pri rekonstrukciji njihove socialno-

ekonomske in kulturne podobe. Še težje so analize kvantitativnih podatkov, saj so slabše ohranjeni, kar je problem migracijskega zgodovinskega spisa na splošno in še posebej v Sloveniji.⁴

V razpravi želim s primerjalnim pristopom nakazati odnos javnosti do kočevskih in belokranjskih krošnjarijev, kot tudi odnose med njimi sami, kar je dodatno pogojeno z dejstvom drugačne etnične pripadnosti krošnjarijev (kočevski Nemci vs. Slovenci) in načinov trgovanja (samo prodajalci vs. proizvajalci in prodajalci vs. rokodelci) in ne nazadnje interpretacij z različnih ideoloških in narodnostnih izhodišč. Tema je toliko bolj izzivajoča, ker gre za primerjavo dveh regionalnih področjih (Kočevske in Bele krajine), ležečih drug ob drugem, kjer prihaja do prepletanja družbenega in ekonomskega življenja. Obravnava t. i. *communis opinio* je toliko bolj vzorčna v našem primeru, ker nimamo temeljnih raziskav tega vprašanja in tudi arhivski viri so razpršeni (Slovenija, Avstrija, Italija, Hrvaška... in po vseh državah, kjer so se gibali kočevski in belokranjski krošnjariji). Še najbolj raziskani so krošnjariji z zahodnega roba slovenskega prostora (Beneška Slovenija, Rezija, Nadiške doline).⁵ Omenil sem že, so odnosi države, cerkve in razmišljajočih in pišočih posameznikov še najbolj razvidni iz časopisja. Delno sem jih pritegnil, v večji meri pa kasnejše razprave (npr. *Kočevski zbornik*, 1939) in gradivo, ki ga je o krošnjarijih zbral Janez Trdina. Upoštevam zlasti njegovo knjigo *Sprehod v Belo krajino*, ki je izšla leta 1958 v njegovih zbranih spisih. In ko govorimo o kritičnosti, se strinjam z mnogimi poznavalci Trdine, ki mu očitajo pristranskost, tendencioznost, pretiravanje, mešanje fikcije in realnosti, bujno domišljijo, nagnjenost k nepreverjenim govoricam itd. Da mu je bilo blizu prevzemanje in združevanje različnih pogledov v novo podobo, so ugotovitve poznavalcev njegovega dela. Strinjam se tudi z opozorilom na verodostojnost Trdine kot vira za zgodovinarje in etnologe.⁶ Vendar z vidika oblikovanja podobe o njih lahko Trdinove zapiske označim za njegov pogled na temo mojega razmišljanja, tj. na odnos javnosti do kočevskih in belokranjskih krošnjarijev, katere tudi Trdina primerja med seboj in zlasti v odnosu do nemških dežel, kjer so se oboji krošnjariji tudi gibali.

¹ Leo Lucassen (*1959), zainteresiran za migracije in integracije v Evropi v globalnem kontekstu, specialist za zgodovino Romov in potujočih skupin. Je izredni profesor na Univerzi v Amsterdamu in vodja Socialne zgodovine na univerzi v Leidenu.

² Lucassen, L., A Blind Spot, str. 209–235; Lucassen, J. & L., Migration, Migration History, History, str. 225–251.

³ Drnovšek, "Izseljevanje je rak rana...", str. 7–33.

⁴ Omenim naj samo menjavo državnih okvirov v zadnjem stoletju in pol in vodenje odhajajočih v tujini po državnih in ne narodnostni pripadnosti.

⁵ Kalc (ur.), Poti in usode; Drnovšek, Mobilnost Slovencev; Kalc & Kodrič, Izseljevanje iz Beneške Slovenije; Clavara, Ferruccio, Guziranje.

⁶ Dovič (ur.), Janez Trdina: med zgodovino..., str. 12.

Nekaj fragmentov o krošnjarstvu

Bolj informativno želim nanizati nekaj historičnih fragmentov, ki so vezani na krošnjarstvo v prostoru današnje Slovenije. So bolj namig na pestrost te dejavnosti in hkrati na korenine krošnjarstva na Slovenskem. Zgodovine krošnjarstva, kaj šele njegove primerljive vpetosti v evropske in svetovne migracijske procese, na Slovenskem še nimamo. *Evropa v gibanju* je slovenski naslov knjige nemškega raziskovalca Klause J. Badeja, v kateri omenja kočevske krošnjarje.⁷ Zakaj izpostavljam to omembo? Zgodovinski pregledi migracij v Evropi so na splošno suhoparni v obravnavanju teh procesov na območju današnje Slovenije.⁸ Najstarejše začetke postavlja Bade v konec srednjega veka, ko na dokumentirani podlagi našteje primere tega pojava na belgijsko-nizozemski meji, v severni Italiji, Savoiji in Kočevju (Gottschee).⁹

Potovanje iz kraja v kraj je bilo za krošnjarje način dela za preživetje sebe in družine. Krošnjarstvo lahko uvrstimo v tisti del migracij, ki imajo daljše časovno trajanje in so zajele širše geografske prostore. Kot primera naj omenim zgodbi Matije Premute iz Bele krajine in družine Matevža Rutarja iz Dreke v Beneški Sloveniji. Prvi je sredi prve polovice 19. stoletja s sopotnikom Janezom Goršetom obredel večino zahodnoevropskih držav¹⁰ in nato leta 1839 iz Nürnberga prek Bremna odšel z Goršetom v Združene države, kjer sta nadaljevala s krošnjarjenjem. Premuta je postal bogat trgovec in posestnik v St. Louisu (Missouri, ZDA).¹¹ Drugi je primer Matevža Rutarja, ki se je konec sedemdesetih let 19. stoletja z družino ustalil v Vladikavkazu, na severnem delu Kavkaza takratne carske Rusije.¹²

Zaradi siromašnosti naravnih danosti, to je hribovitosti in/ali revnosti zemljišča, kraškega ozemlja ipd. – da ne omenjam gospodarsko-socialnih razmer – so se v slovenskem prostoru razvile številne oblike trajnih in sezonskih migracij. Med njimi so bili močno zastopani krošnjarji. V večjem številu jim sledimo v južnem geografskem obrobju slo-

venskega etničnega ozemlja, od Beneške Slovenije in Rezije, Goriške, zaledja Trsta in Reke, do Dolenske (ribniško-kočevskega območja) in Bele krajine. Ta pojav ni bil tuj tudi drugim delom, npr. Prekmurju (*bóšnjaki*). Tipi krošnjarjenja so bili različni, zelo odvisni od regionalnih posebnosti pokrajin in ljudi.¹³

Karikatura kostanjarja in meščana na Dunaju v glasilu *Kikeriki-Kalender*, 1916 (Šega, Slovenski kostanjarji, str. 91).

Zaradi soseščine s kočevskimi krošnjarji moram opozoriti na posebno obliko krošnjarstva, tj. na prodajo kostanjev v urbanih središčih, npr. na Dunaju. Polona Šega, avtorica izvrstne monografije o kostanjarjih oz. kostanjkah v avstrijski prestolnici, ugotavlja, da so bili oz. bile izpostavljene številnim zbadljivkam in poniževanjem s strani prebivalstva, hkrati pa je bilo njihovo delo idealizirano in romantizirano, zlasti v božičnem času.¹⁴ V domačem okolju je bila njihova dejavnost protislovna, saj so starši mladim branili pot od doma, svarili pred oddaljenostjo od domačega praga, odtrganostjo od zemlje, na drugi strani so bili v očeh sovaščanov spoštovanja vredni in zaželeni ženini. Kot socialnopoklicna skupina so bili manj mobilni kot kočevski in ribniški, in sam dodajam, belokranjski krošnjarji.¹⁵

Mesta so bila cilj mnogim krošnjarjev, med njimi tudi Ljubljana.¹⁶ Zaradi teme izpostavljam mobilnost judovskih krošnjarjev oz. potujočih

⁷ Bade, *Evropa v gibanju*, str. 47.

⁸ Najpomembnejši razlog je jezikovne narave, saj imamo malo znanstvenih prispevkov, v našem primeru s področja krošnjarstva, ki bi bili objavljeni v enem od svetovnih jezikov.

⁹ Bade, *Migration in European History*, str. 21.

¹⁰ Če verjamemo uredniški opombi v *Novicah*, sta prehodila Kranjsko, Hrvaško, Štajersko, Koroško in vrsto krajev v nemških deželah, bila sta na Švedskem, na Norveškem, na Laponskem, na Danskem, v Islandiji, Angliji, Irski, Škotski in delu Francije. Verjetno je uredništvo črpalo te informacije iz enega od prejšnjih neohranjenih Premutovih pisem (Novice, 20. 8. 1845, št. 34, str. 135–136).

¹¹ Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike*, str. 93–111.

¹² Šmitek, *Klic daljnih svetov*, str. 70–72; Ruttar, "Buoh je dau, buoh je uzeu", str. 28–34.

¹³ Drnovšek, *Mobilnost Slovencev*, str. 266–270.

¹⁴ Šega, Slovenski kostanjarji, str. 98–99.

¹⁵ Šega, Slovenski kostanjarji, str. 101–104.

¹⁶ Martina, "Nella città di Lubiana sotto il stato imperiale", str. 335–340.

trgovcev, ki je bila od srednjega veka bolj ali manj pogosta na območju današnje Slovenije. Meja med dovoljeno in nedovoljeno trgovino je bila spreminjajoča, zlasti je bilo prepovedano krošnjarenje od hiše do hiše, kar je v nasprotju z bistvom te dejavnosti, npr. v prvi Jugoslaviji.¹⁷ Na primeru Ljubljane spremljamo nasprotovanje judovskim krošnjarjem in kramarjem s strani mestnih trgovcev. Po letu 1515 je bilo na Kranjskem prepovedano njihovo zadrževanje v mestih dlje kot štiriindvajset ur. V tem obdobju je komerčni konsens podprl ljubljanske trgovce proti Judom na podlagi trditev, da je judovska vera v nasprotju s katoliško, očitajoč jim še oduševanje ter sleparstvo, nekoristnost, ker ne opravljajo vojaške službe in ne ročnega dela, ampak le trgujejo.¹⁸ Višje oblasti se v tem primeru niso strinjale s to podobo Judov, vendar očitke ljubljanskih trgovcev in komerčnega konsensa srečujemo v kasnejših obdobjih in raznih oblikah do druge svetovne vojne. Krošnjarstvo je bilo v pogostih (gospodarskih) sporih s stalnimi trgovci v Ljubljani, zanemariti pa ne smemo verskega ozadja, ki je v katoliškem svetu odkrito ali prikrito sooblikovalo temno in marsikdaj sovražno vzdušje in ravnanja do Judov.¹⁹

In če se ozremo k Ljubljani v času županovanja Ivana Hribarja (1896–1910). Ob predlogu trgovskega ministra, grofa Wurzbacha, dunajskemu državnemu zboru o omejitvi krošnjarstva v državi, sklicujoč se na § 12 vladnega predloga (1894), da ima vsako mesto nad 10.000 prebivalci pravico do popolne odprave krošnjarstva, so se zganili v ljubljanskem občinskem svetu in predlagali, da se krošnjarstvo v mestu odpravi. Kot "stvarni in istiniti" razlogi so bili navedeni naslednji: prvič, da je krošnjarstvo nepotrebno v mestu, drugič, da mali obrtniki in mali trgovci ne morejo "tekmovali" s krošnjarji, tretjič, da je nadzorovanje krošnjarjev "otežkočeno" in celo "nemogoče", in četrtič, da se množi število "stalnih" in "potujočih" krošnjarjev, ki nadlegujejo "občinstvo" v mestu in to v škodo domače obrti in trgovine, "ki s svojim dobrim poštenim blagom ne morejo konkurirati s krošnjarji".²⁰ Ljubljanski obrtniki in trgovci so v interpelaciji na ljubljanski občinski svet (1902) nasprotovali judovskim krošnjarjem, ki so se nastanili po ljubljanskih hotelih in razstavljali blago po hotelskih hodnikih. Bilo naj bi jih vedno več ("naraščajo ti Židje tako pogosto, kakor gobe po dežju"), v škodo domače obrti in trgovine, postajajo "predrzni" in vrše "uma-

zno konkurencio" ter žalijo "slovensko občinstvo" s "slaviches Gesindel" [slovanska sodrga!]. Hribarjev odziv na seji občinskega sveta, 31. decembra 1902, je bil zaradi njihove poslovne dejavnosti, ki je bila v soglasju z obstoječo zakonodajo, korektno razumevajoč, "kar se pa tiče zabavljanja na našo narodnost, naznanjajo pa naj se taki predrzneži policiji!"²¹ Ljubljanski občinski svetnik, dr. Karel Triller, odvetnik in posestnik, je označil judovske kramarje na seji občinskega sveta, 31. decembra 1906, kot arogantne, nesramno konkurentne in ponujajoč ljudem le "smeti" na ljubljanskih sejmih. Župan Hribar je videl rešitev tega v odpravi sejmov, "potem izginejo tudi vse pritožbe gledé Židov, katerim se delajo itak že doslej razne teškoče."²² Skratka, judovski krošnjarji so bili na primeru Ljubljane močno izpostavljeni celo v občinskem svetu. Da jim Ljubljana ni bila naklonjena, sklepamo iz Hribarjeve izjave zaradi *težav*, ki so jim jih delale v mestu. Judovstvo kot simbolna etiketa se je lepila na ostale krošnjarje in njihovo ravnanje, kot so arogantnost, nesramnost, predrznost, brezkompromisna konkurenčnost, vsiljivost in še kaj.

Nemške dežele so bila ena od pomembnih smeri kočevskih, ribniških in belokranjskih krošnjarjev. Ravno kočevsko in ribniško območje se omenja v najstarejših pisanih poročilih. Pravna podlaga za krošnjarenje – v napetih razmerjih med mestno in podeželsko trgovino – je predstavljal privilegij (*Hausierpatent*) nemškega cesarja Friderika III. Habsburškega (1440–1493), z dne 23. oktobra 1492, s katerim je bil kočevskim dovoljeno izvažati živino, platno in lesene predmete, ki so jih izdelovali doma.²³ Sprva je bila pravica omejena na Hrvaško in druge obmejne kraje, pozneje so postale razdalje krošnjarenja vedno daljše. Ta privilegij je bil pozneje večkrat potrjen, npr. leta 1653 s strani cesarja Ferdinanda III. (1608–1657) in leta 1740 s strani cesarice Marije Terezije (1717–1780). Njihovo delovanje so urejali policijski redi: od druge polovice 16. stoletja so krošnjarji morali imeti pisna dovoljenja oblasti (največkrat zemljiških gospodov). Do leta 1806 so potovali zlasti po deželah Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicae. V poročilih iz začetka 18. stoletja so krošnjarji prek Koroške, Salzburga in Nürnberga odhajali na Nizozemsko. Z zgraditvijo komercialnih cest v 18. stoletju in zlasti železnic v 19. stoletju so se nji-

¹⁷ Zakon o obrtih, 5. 11. 1931 in uradni dokumenti oblasti za krošnjarsko dejavnost, so povsod poudarjali, da je temelj te dejavnosti prodaja (omejenih proizvodov) od kraja do kraja, od hiše do hiše in to hodeč!

¹⁸ Valenčič, Židje v Ljubljani, str. 36.

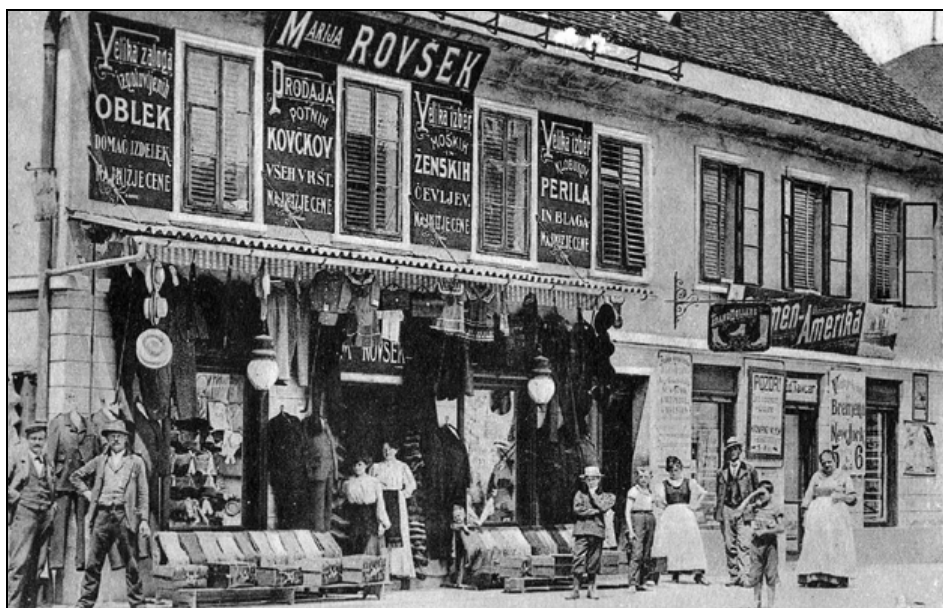
¹⁹ Mahnič, Cerkev in politika, str. 335.

²⁰ ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III/48, fol. 275'–276'.

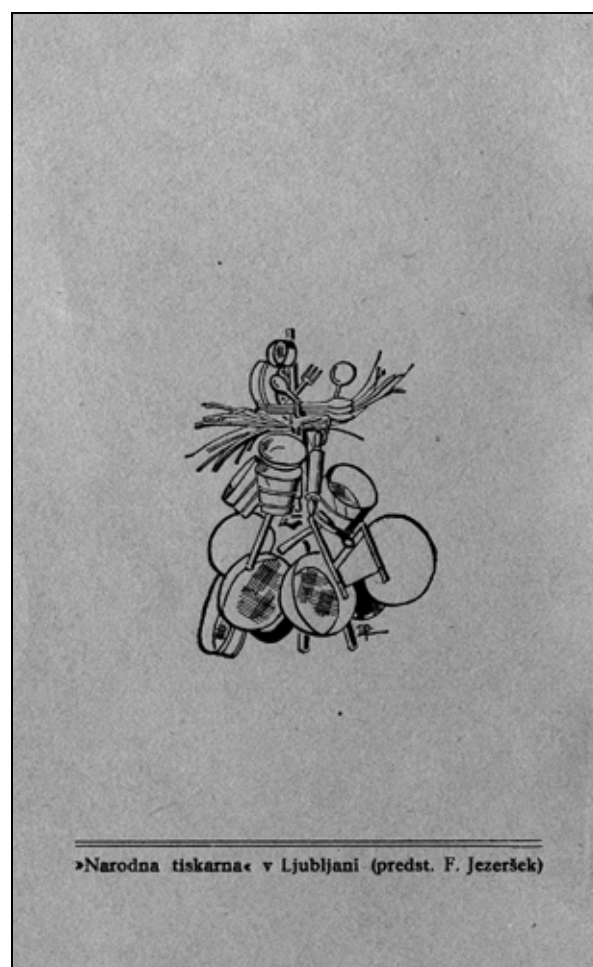
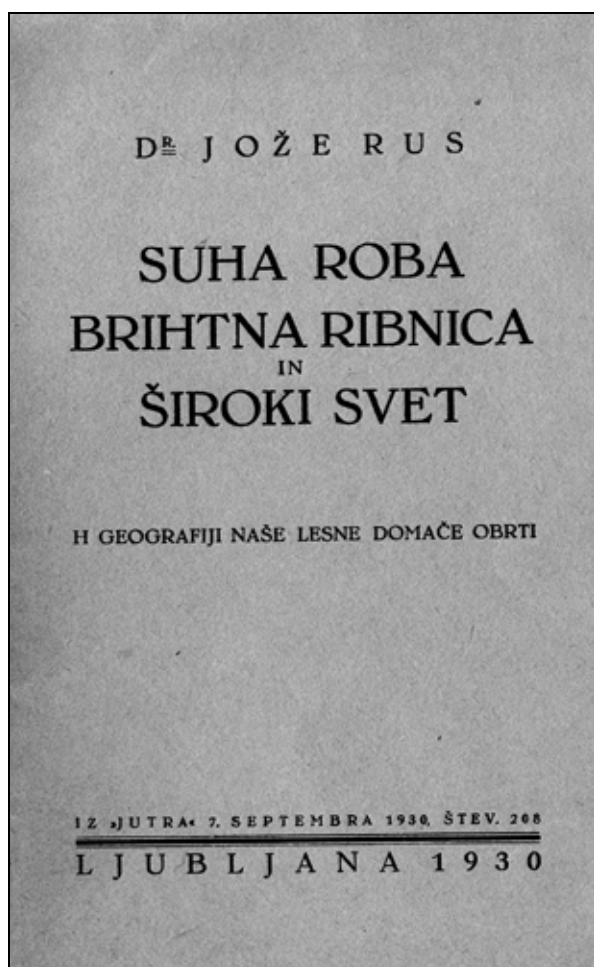
²¹ ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III/60, fol. 279–279'.

²² ZAL, LJU 488, rokopisne knjige, COD III/64, fol. 288–288'.

²³ Po interpretaciji Klause Badeja so bile te pravice vezane samo na Kočevsko, po mnenju Boga Grafenauerja in Ljudmile Bras tudi na Ribniško dolino. Glej: Grafenauer, Bras, Krošnjarstvo, str. 40–41; Bade, *Migration in European History*, str. 21.

Trgovina Marije Rovšek v Kolodvorski v Ljubljani na prelomu v 20. stoletje (razglednica je last Zmaga Tančiča).

Naslovnica in zadnja platnica brošure Jožeta Rusa (1930).

hove možnosti zmanjšale, vendar nikoli ugasnile. Tako je obrtni zakon iz leta 1859 vseboval krošnjarski patent, ki ohranja stare pravice. Kočevarji so vsako jesen odhajali krošnjarit z različnimi predmeti po tujih deželah.²⁴ Ribničani so obdržali večino krošnjarskih pravic z davčnimi olajšavami tudi med svetovnjima vojnama.²⁵ Samo iz Ribniške doline naj bi pred drugo svetovno vojno krošnjarilo po svetu čez 600 krošnjarjev.²⁶ Če se je končalo obdobje kočevskih krošnjarjev z drugo svetovno vojno, so ribniški nadaljevali svojo dejavnost še po vojni, vendar v domačem okolju. Posebne krošnjarske pravice so jim prenehale, davčne obveznosti so zniževale njihovo število. Še danes s pomočjo avtomobilov in tovornjakov krožijo po Sloveniji.

Odnos do kočevskih krošnjarjev²⁷

Če najprej pogledamo odnos do krošnjarjev v evropskem prostoru, kar nam nazorno prikazuje knjiga Laurence Fontaine, naj še enkrat poudarim, da so bili obravnavani kot marginalni del družbe, njen rob, zlasti skozi oči urbaniziranih prebivalcev. Skratka, gre za ljudi na cesti, ki predstavljajo socialno dno, ki so nevarni, saj so nevezani na določeno in obvladljivo življenjsko okolje, povrh vsega ponavadi še tujci. Avtorica izpostavlja pomankanje arhivskih virov za ta segment migrantov, saj so večinoma prihajali iz hribovitih, in, kar sam dodajam, tudi manj rodovitnih predelov. Za prvi primer lahko pri nas navedemo Beneško Slovenijo, za drugi Kočevsko. In glede "tujosti"? Rezijani in Beneški Slovenci so bili odmaknjeni in so razvili svoj dialekt, običaje in so bili marsikdaj obravnavani kot "hribovci". "Tujost" Kočevarjev je bila še bolj izrazita.

Kočevsko območje je predstavljalo agrarni nemški jezikovni otok na Kranjskem, kjer so Kočevarji živeli od agrarne kolonizacije iz vzhodne Tirolske in Koroške v 14. stoletju do njihove preselitve v nemški rajh v zimi 1941/42 oz. njihovega umika in

izgona iz Jugoslavije po letu 1945.²⁸ Uvrščali so se med najstarejše nemške narodne skupnosti zunaj Nemčije in Avstrije. Do 19. stoletja jih je povezovala jezikovna in kočevska pokrajinska zavest, nato ju je čedalje bolj prekrivala nemška narodna zavest. V sedemdesetih letih 19. stoletja so jih naštelii okrog 26.000, v letu preselitve okrog 12.500.²⁹ Njihovo življenje je bilo zaznamovano s krošnjarstvom od 15. stoletja do srede 20. stoletja, močno pa so bili prisotni pri izseljevanju v Združene države konec 19. na začetku 20. stoletja.³⁰ Najbolj radodarna naravna danost na Kočevskem so bili gozdovi. Zato se je tu razvila, poleg ostale (izdelovanja preje, tkalstva, saknarstva, klobučarstva ...), zlasti suhorobarska obrt, podobno kot v Ribniški dolini. Vendar so Kočevarji postopoma opuščali proizvodnjo suhe robe in platna za prodajo. Že v 18. stoletju so prešli na vrste blaga, ki je bilo lažje in za katerega so vedeli, da bo šlo bolj v promet kot suha roba. Bližina morja (Reka in Bakar) jim je omogočila stik z novimi vrstami "kupčijskega" blaga. Dvorni odlok, izdan 14. aprila 1785, dovoljuje Kočevarjem še naprej krošnjariti z laškim oljem, južnim sadjem (pomarančami, limonami, citronami, granatnimi jabolki, datlji, smokvami, cibebami [redke rozine!], rozinami, mandlji, lešniki, rožiči, kostanjem, kopro, lovorjem, rižem, sardelami, želvami, ostrigami in vinom iz Drage [tj. današnja Bakarska vodica!]. Tihotapili so tudi sol.³¹

Ni presenetljivo, da jih omenja J. V. Valvasor z ozirom na njihovo priseljevanje in krošnjarjenje³² in da jih je Balthasar Hacquet leta 1804 okrcal kot Jude med Slovenci ("*der Jude der Wenden*")³³ zaradi kupčevanja, goljufanja in barantanja. Da so že v 18. stoletju prinesli iz tujine razvade, nagnjenost k brezdelju, delomrznosti in alkoholizmu, ugotavlja Koštiál.³⁴ Avtor³⁵ navaja mnenje luteranskega pastora in zgodovinarja Theodorja Elzeja³⁶ in katoliškega profesorja in zgodovinarja Janeza Trdine, ki sta kot moralista prikazala kočevske krošnjarje v temnih barvah in jim očitala moralno

²⁴ Ložar, *Ljudska obrt in trgovina*, str. 93.

²⁵ Grafenauer, Bras, *Krošnjarstvo*, str. 40–41.

²⁶ Bogataj, *Krošnjarstvo*, str. 260.

²⁷ Če vzamemo v roke Slovar slovenskega knjižnega jezika in Slovenski pravopis, se s *kočevar* opredeljuje premož, ki se koplje v Kočevju, s pridevnikom *kočevski* označuje vse, kar se nanaša na Kočevarje, Kočevje ali Kočevsko, *kočevščina* in *kočevarščina* kot kočevska nemščina in narečje, *Kočevce* in *Kočevka* kot prebivalec ali prebivalka Kočevja. Izraz *Kočevar* je naveden v omenjenem pridevniškem geslu kot primer: kočevska nemščina – nemščina, ki so jo govorili v Kočevju živeči Nemci (SSKJ II, str. 357; SP, str. 458). Enciklopedija Slovenije s pojmom *Kočevarji* označuje kočevske Nemce (ES 5, str. 179).

²⁸ Ferenc, *Kočevska-pusta*; Simonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja*, str. 45–130; Ferenc, *Kočevska*, str. 15–95; Kren, "Sosedja, zdaj smo berači", str. 108–110.

²⁹ Makarovič, Simič, *Kočevarji*, str. 221.

³⁰ Drnovšek, *Izseljevanje Kočevarjev*, str. 7–34.

³¹ Rus, *Jedro kočevskega vprašanja*, str. 139.

³² Da se mnogi ukvarjajo z obdelavo lesa, tj. izdelovanjem lesenih skodel, rešet, sit, škafov, krožnikov, skled in vrčkov, "ki jo izvažajo in nosijo daleč v druge dežele" (Slava Vojvodine Kranjske, str. 37).

³³ *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyren und Slaven*, Leipzig 1804.

³⁴ Koštiál, *O Kočevcih in kočevščini*, str. 327.

³⁵ Koštiál Ivan (1877–1949), jezikoslovec in folklorist. Glej: Suhadolnik, Koštiál, str. 334.

³⁶ Theodor Elze (1823–1900). Med letoma 1852–65 je deloval v Ljubljani kot prvi pastor obnovljene evangeličanske cerkvene občine (Berčič, Elze, Theodor, str. 34).

Vaška cesta v kraju Spodnji Log/Unterlag na Kočevskem (Slovenski etnografski muzej).

sprijenost. Zanj naj bi bili, po Koštiálu, odgovorni meščani avstrijskih in nemških mest, med katerimi so trgovali. In tudi sam je v letih 1895–96, ko je bil na Dunaju in pozneje v Innsbrucku, doživel in videl, kako so v poznih nočnih urah po gostilnah ponujali fige, pomaranče, kandirano sadje in tovarniško drobno blago.³⁷ Tujina (v tem primeru predvsem mesta) kvari ljudi, je bila pogosta trditev tistih, ki so zagovarjali podeželsko življenje. Trdina zaradi tega celo meni, da so Kočevjarji pokvarili sobivajoče Črnomaljce oz. njihove krošnjarje.³⁸ Skratka, smo na polju stereotipnega (odklonilnega) odnosa do Kočevjarjev in krošnjarjev na splošno pri ljudeh, ki so jim očitali nezanesljivost, nepoštenost in poudarjali malovrednost moške populacije zaradi zapuščanja kmetij in odhajanja v tujino v odnosu do marljivih žensk, ki so ostajale doma.³⁹

Splošni (odklonilni) odnos do izseljevanja na Slovenskem, ki mu v večjem obsegu sledimo od sredi 19. stoletja dalje,⁴⁰ zasledimo zlasti v časopisih. Primer: Nepodpisanemu dopisniku so *Novice* oktobra 1872 objavile prispevek v dveh nadaljevanjih z naslovom "Nekaj iz Kočevskega okraja za prihodnji deželni zbor", kjer se pisec osredinja na problematiko krošnjarjenja in njego-

vih posledic.⁴¹ "Kočevski okraj" označi kot "bolnika", ki je "hirajoč na duši in telesu ... brez izjeme narodnosti nemške in slovenske" in da je podlegel "bolezni", ki si ji reče "pohišna kupčija ali hauziranje". In njene negativne posledice? Našteje jih s področja *šolstva, npravnosti, telesne krepkosti, kmetijstva in obrtništva*. Zaradi prvega očita, da na "stotine" šoloobveznih⁴² otrok v starosti od 10. do 14. leta starosti spremlja očete, brate ali sosede v "rajh" (Nemčija) in Translajtanijo (madžarski del Avstro-Ogrske), kjer jim pomagajo pri nošnji "cajn" s pomarančami, pri peki kostanja in drugih opravilih, nihče pa ne ve, če sploh hodijo v šolo.⁴³ Zanje zahteva, da se jim prepove odhod z doma, razen v primerih, da njihov oče, brat ali sosed dokaže, da je "fantalina" na tujem res pošiljal v šolo. Pravo pogubljenje vidi dopisnik na področju npravnosti in vernosti, ko se mladi sprevračajo v "liberalce nove ere", saj so se v "zveličalnem nemškem *rajhu*" naučili raznih razuzdanosti, nesramnega govorenja, zmerjanja, preklinjanja in zabavljanja nad vero, zasramovati molitve in bežati pred

⁴¹ *Novice*, 16. 10. 1872, št. 72, str. 334–335 in 23. 10. 1872, št. 43, str. 343.

⁴² Obvezna osnovna šola je bila uzakonjena leta 1774, k i so jo dopolnjevale nedeljske šole, leta 1869 pa je bila uvedena osemletna šolska obveznost.

⁴³ Zanimiva je opomba uredništva k dopisu L. A. iz Fare (1867), da je okrajno glavarstvo Kočevje dalo "potne liste" dečkom, ki še niso dopolnili 15. let in so še morali obiskovati nedeljsko šolo. Glej: L. A., Od Fare poleg Kostelja na Kočevskem, 1. decembra 1867. *Novice*, 11. 12. 1867, št. 50. str. 413.

³⁷ Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, str. 327–328.

³⁸ Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, str. 328. Glej tudi: Trdina, Sprehod v Belo krajino (1958).

³⁹ Makarovič, Simič, Krošnjarstvo, str. 221.

⁴⁰ Drnovšek, "Izseljevanje je rakana", str. 7–33; Drnovšek, Pogledi na "domovino" in "tujino", str. 327–336.

Gostilne so bile priljubljena mesta srečevanja ljudi z vseh koncev sveta, menjave informacij in uživanja življenja. Gostilna v kraju Stari Log/Altlag na Kočevskem, 1906 (Slovenski etnografski muzej).

Cerkvijo. In še huje, prisluženi ali z zvijačami pridobljeni denar zapravljajo "za vražne babe", neoženjeni se klatijo po bordelih, veliko denarja poženo "skozi grlo", marsikdo med oženjenimi pa prepíše domače posestvo na ženo, da si upniki "lahko obrišejo pod nosom" v primerih dolgov. Propadajo tudi telesno, saj ob vrnitvi niso za nikakršno domače delo, niti sposobni za vojsko. In kar je najhuje, med njimi so številni Slovenci, ki se v tujini sramujejo "svoje deželice in svojega rodú" in se "Krainer zovejo". Posledice so vidne tudi v kmetijstvu in obrtništvu. Namesto mož delajo na poljih žene – bolj slabo, meni dopisnik – in celo mnoge med njimi "uhajajo na ptuje", čeprav so plačane 40 in več goldinarjev na leto.⁴⁴ Posledica je bilo pomanjkanje dékel in hlapcev, saj je bilo rojenih na Kočevskem malo ("na prste ene roke [jih!] sešteješ"), kar pomeni, da so prihajali od drugod. Kosci so bili za dopoldansko košnjo plačani od 20 do 30 krajcarjev, hkrati z bogatim zajtrkom in s pijačo pred delom in bogatim kosilom

("vsakemu mesa in najmanj bokal vina") po delu. Dopisnik ugotavlja tudi pomanjkanje rokodelcev, zidarjev, tesarjev, mizarjev, čevljarjev in krojačev. Posledica odhajanja na tuje so bila opustošena polja, zapuščena sadna drevesa, kilava živina. Ta opis zaključí z mislijo: "Izvemši okolico Kočevskega mesta samega je poljedelstvo z malo izjemki grozovito zanemarjeno." Da bi poudaril resnost te tematike pri deželnih poslancih, opozarja na ogromno škodo, ki jo ima Kranjska zaradi plačevanja bolniških stroškov "sto in sto" obolelih krošnarjev v Cis- in Translajtaniji, in ugotavlja, da se s tem poslom ukvarja veliko županov (razen tistih, ki imajo doma krčmo, trgovino ali kak drug "kšeft") in mnogi občinski odborniki (ocenjuje, da jih več kot $\frac{3}{4}$ leta ni doma, kar slabo vpliva na občinske posle). Zato svetuje deželnim oblastem, da "previdno omejijo hauziranje". Tako nemškim kot slovenskim krošnarjem pa svetuje, da naj pozabijo na "dobičkarijo", saj je njihov dohodek vse manjši in bridkejši in naj se raje oprimejo zemlje v duhu "zlatih" besed: "Blagor mu, ki deleč od mestnih homatij očetovsko polje s svojimi voliči obdeluje!"

Ob gornjem razmišljanju se moramo vprašati, kaj je za dopisnika pomenil vzrok in kaj posledico tega pojava. Ali je neobdelana zemlja posledica krošnarjenja ali je pomanjkanje plodne zemlje in dejstva, da so bili gozdovi v lasti Auerspergov, prisililo ljudi v iskanje zaslužka na tujem? Ali preprodajanje drobnih predmetov ne kaže na dolo-

⁴⁴ V tem času so iskali delavce za izgradnjo železnice Sv. Peter (Pivka) – Rijeka s ponudbo plačila od 1,20 do 1,70 goldinarjev na dan (*Oglasnik Novic*, št. 37, 16. 10. 1872). Občinski sluga iz Nove vasi na Blokah je dobil 15 goldinarjev na mesec (*Oglasnik Novic*, št. 26, 6. 8. 1873). V nobenem od obeh primerov ne vemo, kakšni so bili dodatki (stanovanje, kurjava, živež ipd.). Razpis za učitelja v Vremah na Notranjskem je nudil 400 glđ. (letne plače), prosto stanovanje in še 100 glđ. povrhu, če bi opravljal še službo organista (*Oglasnik Novic*, št. 32, 23. 9. 1873).

čeno inovativnost ljudi, da s tem preživijo sebe in svoje družine? Če preberemo dopis, ki je izšel v *Novicah* leto in pol dni poprej (1871),⁴⁵ se ne morem otresti vtisa, da ga je zapisala ista roka kot predhodno razmišljanje. Res, da v njem dopisnik izpostavi revnost kočevske zemlje, hkrati pa očita kočevskim Nemcem, da so bolj kupčijski ljudje, ki jim le "kramarija" hodi po glavi, zato jih mnogi označujejo kot "Kranjske Jude", Dunajčani pa jih celo imenujejo "Kra(i)ner", vendar hkrati doda: "Delalci se klatijo po svetu, doma zemljo obdelujejo ženske, a kako!"⁴⁶ Po mnenju nekaterih je bila oznaka "Kranjec" za Kočevarje le psovka.⁴⁷ Bolj naklonjen jim je dopisnik s člankom "Kočevari",⁴⁸ ki jih sicer označi kot kramarje, vendar ne v slabšalnem pomenu besede, znane po Avstriji in v nemških deželah, kjer so "se med prve trgovce popeli". Svoje razmišljanje zaključí z mislijo: "Njih domovina je prav za prav ves širni svet; zato [so!] marsikteri, ki so vajeni leto za letom le potovati po svetu..."

Pri Kočevarjih jim je bila dana še posebna etiketa tujosti oz. drugačnosti zaradi jezika, noše, običajev in drugačnega življenja na splošno. Brez dvoma lahko potrdimo misli, da so bili krošnjari tudi prinašalci drugih kulturnih vrednosti, kar se je kazalo v zunanji podobi ribniško-kočevske pokrajine, npr. v večjem številu zidanih hiš ipd.⁴⁹ Naletno celo na misel pred drugo svetovno vojno, da krošnjarenje v Nemčiji prinaša "lepe tisočake" (brez dvoma jugoslovanskih dinarjev).⁵⁰ O tej (pozitivni) strani dela na tujem se je manj govorilo.⁵¹

Že v tem času, in tudi pozneje, je Kočevska dobivala vedno bolj pusto podobo zaradi opuščanja (skromnih) obdelovalnih površin, zapuščenih hiš in celo vasi.⁵² To naj bi bila, po mnenju kritikov izseljevanja, posledica krošnjarenja in množičnega izseljevanja v ZDA. Če se omejimo na krošnjarenje, se v strokovni literaturi in publicistiki pojavljajo očitki, da je bila Kočevarjem "Handel und Wandel" oz. kupčija in potovanja najljubša preokupacija, celo razvada, ki jim je na drugi strani dvigala samozavest, ponos, krepila izkušnost in

hkrati domišljavost, kar se je kazalo na zunaj v tem, da so bili lepše oblečeni kot Slovenci, v večjem pitju in uživanju hrane, v bolj lagodnem in veselem življenju... Kmetije v ženskih rokah pa so propadale kot posledica iskanja lahkega zaslužka njihovih mož. In še več, potovanja naj bi mnogim ohladila verska čustva.⁵³

Zanimiva je teza Jožeta Rusa,⁵⁴ da so si Kočevarji s prehodom na kupljeno blago⁵⁵ spodrezali lastno eksistenco, saj so se s suho robo ukvarjali domači sinovi in hčere, zato naj bi nastale nevzdržne gospodarske razmere in premik od (do tedaj) sezonskega v trajno izseljevanje.⁵⁶ Primer-

Poroka kmečkega dekleta s krošnjarjem Jakobom Račkim, 1921 (Slovenski etnografski muzej).

⁴⁵ "Čemu v Kočevji gimnazija?". *Novice*, 15. 3. 1871, št. 11, str. 86-87.

⁴⁶ Nekakšno protitizensko ost zasledimo tudi v predhodnem dopisu.

⁴⁷ Simonič, *Geografski pregled kočevskega*, str. 41.

⁴⁸ *Novice*, 27. 7. 1870, št. 30, str. 239-240.

⁴⁹ Ceglar, *Izseljevanje iz Ribniške doline*.

⁵⁰ Lokar, *Kočevarji in Bela krajina*, s tr. 352.

⁵¹ Vtis je, da se je ves čas migracijskih gibanj v 19. in 20. stoletju bolj govorilo in pisalo o negativnih kot pozitivnih straneh dela na tujem. Res pa je, da je bila ta stran (prihranki) manj oprijemljiva, bolj vidni pa zunanji znaki, npr. novogradnje, povečanje obsega posestva ipd.

⁵² Tako je bilo okrog 1930 na Kočevskem kar dve tretjini neobdelanih njiv (Simonič, *Geografski pregled kočevskega*, str. 41).

⁵³ Simonič, *Geografski pregled kočevskega*, str. 40-41.

⁵⁴ Jože Rus (1888-1945), geograf in zgodovinar, ki je pisal tudi o etnoloških temah, npr. ribniških suhorobarjih (npr. *Suha roba, brihtna Ribnica in široki svet*, 1930) in kočevskih Nemcih (*Kočevski Nemci po občinah*, 1930). Glej: SEL, str. 518 in ES 19, 1996, str. 332.

⁵⁵ Po Rusu je kočevski krošnjar prešel od domačega blaga na kupno blago in s tem na neproduktivno trgovanje v 18. stoletju. Glej: Rus, *Jedro kočevskega vprašanja*, str. 139.

⁵⁶ Rus, *Jedro kočevskega vprašanja*, str. 139-140.

javo naredi z Ribničani, ki so proizvajali in prodajali svojo lastno robo. Menim, da je pravo vprašanje, kaj je prineslo več denarja v domačo hišo, in ne, kaj se prodaja. Vendar iz nadaljevanja Rusovih razmišljanj spoznamo, da ponavlja podobne očitke, kot jih zasledimo v predhodno omenjenih člankih v tisku, in sicer, da so pri prodaji lastne robe po deželi bližje domu in sebi enakim "kmetiskim ljudstvom", sedaj gredo dlje (v nevarno tujino, op. M. D.), hodijo v mesta, kjer prihajajo v spor s stalnimi trgovci – kar je marsikje vodilo do prepovedi krošnjarenja –, tam vidijo "velika bogastva, ki jih v revni domovini ni", se navadijo na boljše hrano, in nato zaključijo: "In če je [krošnjar!] dobro zaslužil, prinese s seboj tudi novosti, s katerimi se prične *mehkuženje* (poudaril Rus!) in odtujevanje rodnim tloom." V tem vidi nevarnost tudi za bodočnost kočevskega nemštva (!). V potrditev citira "kočevskega inteligenta", ki je o rojakih zapisal, da so zaradi svojih potovanj na višji civilizacijski ravni kot slovenski sosedje, imajo višje zahteve v življenju, udobneje stanujejo, se bolje oblačijo, jedo in pijejo (in tu je razlog citiranja, op. M. D.) "nego jim dovoljuje kmečki stan tako revne pokrajine".⁵⁷ Priznava, da je *krošnja* dala Kočevarjem veliko in jim pomagala vzdrževati domačo hišo,⁵⁸ vendar v isti sapi trdi, da jim je veliko tudi vzela, "ker so zašli na krivo pot *neracionalnega pomeščanjenja*". In še huje: mnogi so lastniki posestev in kljub temu odhajajo v svet. Rus jih označi kot "posili-odselnike", ki lahkomišelnost in lahkega srca zapuščajo domačijo, ki so jo dobili od svojih staršev. Da s svojo zemljo trgujejo in špekulirajo z enako lahkoto kot z robo svoje krošnje. ("Oni so redek primer človeka, ki mu rodne zemlje ni mari.") Celotno zapiše, da povprečni kočevski Nemec trdega dela ni vajen. Ugotavlja večjo povezanost z zemljo pri Slovencih (Ribniška dolina) v primerjavi z Nemci (na Kočevskem), kljub podobnim geografskim pogojem ("Gruda je pretrda"). Med gozdnimi delavci na Kočevskem je bilo malo Nemcev, večino so sestavljali Slovenci in Hrvati, kar naj bi dokazovalo, da Nemci niso navajeni trdega dela. Te oznake zasledimo tudi v obdobju med obema svetovnjima vojnama; pri tem citira ugotovitve nemških avtorjev.⁵⁹ Rus še razume izseljevanje tistih, ki nimajo ničesar, vendar opaža, da se je po prvi svetovni vojni nadaljevalo izseljevanje v obe Ameriki, čeprav meni, da so bili pogoji dela in zaslužka na Kočevskem dobri (železnica, gozdovi, parne žage, močna tekstilna industrija). Skratka, opraviti imamo z idealizacijo dela in življenja na domačem

podeželju in izraženim strahom pred kvarnostjo mest in tujine, prinašanjem novih idej, drugačnega obnašanja, boljšega oblačenja ipd. v vaško podeželsko okolje. Vedno bolj so se krepila razmišljanja, da kočevski Nemci "tukaj niso doma" in da prihajajoči v 14. stoletju "nove sredine niso sprejeli iskreno in lojalno za svojo z vsemi njenimi dobrimi in slabimi stranmi". S tem prehajamo na polje nacionalizmov in ideologij. Rusa je motila njihova nezraslost s slovensko zemljo, ker se niso asimilirali ampak ohranili svoje posebnosti. Mimogrede, to moramo povezati z germanizacijskimi procesi, zlasti v zadnjih desetletjih avstro-ogrskega obdobja, in hkrati upoštevati, kdaj so bila gornja razmišljanja napisana, tj. konec tridesetih let 20. stoletja, ko je nacizem postal ena od nevarnosti za obstoj Slovencev. Vendar resnici na ljubo: v pogledih na krošnjarenje in izseljevanje v omenjenih zgodnjih kritikah kočevskih krošnjarjev najdemo mnoge očitke, npr. zaradi (ne)povezanosti z zemljo, ki niso nacionalno/ideološko opredeljeni, saj podobnosti v kritičnem odnosu zasledimo tudi do belokranjskih krošnjarjev. Tudi stalno priselitev Kočevarjev v mestih je Rus pripisal njihovemu stremljenju po boljšem in lažnejšem življenju, npr. na Dunaju, kjer so ustanavljali trgovska podjetja.⁶⁰ Bolj objektivno le omenja, da so sprva zapuščali domovino kot krošnjariji, da bi pomagali doma ostalim svojcem "in se naposled vrnili kot bogateli starci", nekateri so postali celo mecene domačije. Da pa se je ljubezen do domovine hitro ohladila, ko jih je začel "bolestni apetit za bogastvom spravljati daleč tja čez Atlantski ocean." Omenjena Rusova razprava je ocenjena kot njegov najboljši geografski, zgodovinski in etnološki prikaz Kočevske.⁶¹ Vsaj glede avtorjevega odnosa do krošnjarstva in izseljevanja njegova mnenja ne odstopajo od podobnih v tistem času. Poudarek navezanosti na *zemljo*, svetost *domačije*, celo ohranjanje *nemštva*, so bila po Rusu temeljna sidra, ki bi morala odvrniti od krošnjarstva in izseljevanja. Največja slabost je bila *odtujenost*, ne samo do domačega kraja, domači grudi in domovini, ampak tudi do bližnjih. Skratka, Rus pride do ugotovitve, da kočevski Nemci svoje zemljiške posesti in prostora "svoje domovine" ne morejo obvladati. Vzrok: odtujenost zemlji. Rusov klic Kočevarjem je: "Spreobrnite se, postanite delavci in kmetje!", vendar v isti sapi ugotavlja, da je vse zaman in da so Kočevarji "že davno za svoja tla prezrelo (!) ljudstvo".⁶²

⁵⁷ Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 140.

⁵⁸ V času, ko je pisal članek, so bili povprečni dohodki krošnjarja od 18.000 do 30.000 din na sezono. Glej: Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 140.

⁵⁹ Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 148, 150 in 164–165.

⁶⁰ Tako je bilo na Dunaju leta 1910 v kočevski politični okraj pristojnih 1.134 oseb, iz vse Kranjske le 4.717 (Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 140).

⁶¹ Natek, Rus, str. 332.

⁶² Rus, Jedro kočevskega vprašanja, str. 168.

Kostelski starejši kmečki par (Slovenski etnografski muzej).

"Nemškar je izgubljen kmet"⁶³

Že omenjeni pisatelj, narodopisec, zgodovinar in geograf Janez Trdina (1830–1905)⁶⁴ je veliko potoval po Dolenjski (zlasti v stiku z Gorjanci in tamkajšnjimi ljudmi) in Beli krajini in zapisoval zgodbe oz. zbiral ustna pričevanja, veliko po gostilnah, kar predstavlja zanimivo etnološko, zgodovinsko in sociološko gradivo.⁶⁵ Imel je informatorje, npr. Antona Aleša, dekana v Semiču, Antona Navratila v Semiču in vrsto drugih, zlasti iz vrst duhovnikov.⁶⁶ O kritičnem odnosu do tega gradiva smo govorili v uvodu. Z vidika podatkov

o krošnjarijih (*havziravcih, raznoščikih*) odsevajo čas na prelomu iz šestdesetih v sedemdeseta leta 19. stoletja, čeprav spominska pričevanja krošnjarijev segajo tudi v preteklost, nekako do začetka 19. stoletja.

V pozni jeseni in zimi 1873 in spomladi 1874 je nastal rokopis z naslovom *Sprehod v Belo krajino*, ki je prvokrat izšel z naslovom *Izprehod v Belo Krajino* leta 1912 pri ljubljanskem založniku Lavoslavu Schwentnerju in v uredništvu Etbina Kristana, nato v skrajšanem ponatisu z enakim naslovom leta 1953 pri Mladinski knjigi v Ljubljani (v uredništvu Dušana Moravca) in v Trdinovih zbranih delih pri Državni založbi Slovenije leta 1958 v uredništvu Janeza Logarja in z naslovom, ki ga je nosil že rokopis. Trdina je bil v svojem literarnem svetu moralistično vzgojno poučen in narodnozdrževalen, protiplemiški in protinemški.⁶⁷ Vendar je bil marsikdaj nasprotujoč v svojih razmišljanjih. To se odraža pri njegovem odnosu do krošnjarijev in Nemcev (zlasti Kočevjarjev), slednjih v kontekstu slovensko-nemških narodnih trenj na Kranjskem in Trdinovih zanimanj, tj. študija slovenstva, narodnosti in slovenskega (dolenjskega) značaja ljudi. Po Logarjevem mnenju so Trdino zanimali predvsem ljudje in njihov odnos do sveta okoli sebe, do lastne narodnosti, skratka ljudski značaj, kjer je za Belokranjce hitro ugotovil vpliv potovanja po svetu, zlasti kot krošnjarijev. V svetu so spoznavali nove tehnične in kulturne pridobitve človeštva, različne nazore in poglede na svet, kar jim je pomagalo pri lastnem izobraževanju in samostojnem mišljenju.⁶⁸

V času, ko je pisal *Sprehod v Belo krajino*, je imel idejo, da bi pisal o izseljevanju v Ameriko, vendar se tega ni lotil. V nasprotju s takratnim razmišljanjem o izseljevanju Slovencev, ki so svarila pred odhajanjem prek Atlantika in priporočala izseljevanje v "jugoslovanske dežele" in Rusijo, je sam svetoval tudi Ameriko. Vse tri pa v odnosu do krošnjarijenja, ki ne bo rešilo dežele in se gmotno komaj spleča, hkrati pa ljudi duhovno "demoralizira".⁶⁹ Zlasti duhovniki so svarili pred krošnjarijenjem, medtem ko je Trdina videl tudi nekatere pozitivne strani njihove dejavnosti (izobraževanje, spoznavanje napredka, možne primerjave domačega sveta s tujim, razmišljanja o svetu itd.).

Za svoj čas ugotavlja Trdina, da belokranjski krošnjariji ne hodijo več na Hrvaško,⁷⁰ kjer so jim

⁶³ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 193.

⁶⁴ Študij zgodovine, geografije, latinščine, grščine in staroslovanščine je leta 1854 dokončal na Dunaju.

⁶⁵ Janez Trdina – etnolog. Zbornik posvetovanja ob 50-letnici rojstva Janeza Trdine, Novo mesto, 29. 5. 1980. Ljubljana: Knjižnica glasnika SED 3, 1980.

⁶⁶ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 412.

⁶⁷ Jensterle–Doležal, *Paradoks ženske v delu Janeza Trdine*, str. 128.

⁶⁸ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 412.

⁶⁹ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 413. Na prvi poli papirja, kjer je pisalo *Sprehod*, je najprej napisal naslov *Slovinci v Ameriki*, a ga je prečrtal in poleg napisal *Sprehod v Belo krajino*.

⁷⁰ Tudi s Hrvaške so prihajali krošnjariji, ki so se gibali največ po Dolenjski in so jih prebivalci imenovali

konkurenčni Judje, niti proti morju, kjer so jim posle prevzeli Tolminci, ampak krošnjarijo po vzhodnih delih Štajerske, kjer je bila obrt slabo razvita, hkrati pa so se izognili "nevarnim tekme-cem", tj. goriškim in rezijanskim krošnjarjem.⁷¹ In kaj so prodajali? Drobne stvari, kot so bile niti ("konci"), svila, šivanke, "nožki", milo, trakovi, robci, pisala, nekaj svete podobe, in platno, "cajg" ali sukno. Bolj kot mesta so jih mikali odročni kraji. Robo je običajno vzel na up od trgovcev in jo pozneje plačal.⁷²

Trdina izpostavi njihovo vlogo posredovalcev novic iz sveta.⁷³ Eno od največjih zanimanj Trdine so bili Nemci v Nemčiji: kako živijo, kakšno je njihovo kmetijstvo, snaga, hiše, šege in navade, odnos do vere, kakšno je njihovo gostoljubje in prijateljstvo in še kaj, kar je dobil iz "prve" roke, tj. od belokranjskih krošnjarjev. Pogledi krošnjarjev in Trdinovo sprejemanje njihovih trditev zaključni z mislijo, da jih je treba dobro spoznati, Nemce namreč, da bi se seznanili z vsemi nevarnostmi, ki pretijo z njihove strani. "Nihče ne bo tajil, da so res velike, ali navdaja nas veselje, da ne tolike, kakor si jih izobrazenci domišljujejo," pri čemer je opozoril, da so nevarne nemške knjige, ki lahko zapeljejo človeka, da podleže "bahariji nemškega novinarstva." Zato naj bi bilo "nemškutarstvo" tuje belokranjskemu človeku.⁷⁴ Logar izpostavi trezno, mirno in pravično mnenje o tujih narodih, med njimi Nemcih, ki so jih belokranjski krošnjarji presojali nepristransko in do njih niso čutili manjvrednostnega kompleksa, kot ga je čutila večina drugih Slovencev. Zanje naj bi bili, po Logarju, Nemci ljudje z dobrimi in slabimi lastnostmi, in zato naj bi se Slovenec ne poniževal in se njim na ljubo odpovedoval svoji narodnosti in svojim pravicam.⁷⁵ Ta spravljeni in pedagoški ton je v Trdinovih zapisih ostrejši, celo na meji dobrega okusa, ko povzema krošnjarska opazanja, npr. o Švabih.

In kot "priden Slovenec" krošnjar rad priskoči na pomoč domačemu gospodarju, pri katerem se je ustavil.⁷⁶ Trdina poudari njihovo pridnost in ustrežljivost, "da bi jim človek zastoj iskal para v drugih narodih". So pošteni in prijazni, ne varajo, ne kradejo, kar jim priznavajo "soglasno, tujci in

domačini, Nemci in Slovani".⁷⁷ Skratka, vse dobro o njih. Hkrati so preudarni in hodijo tja, kjer pričakujejo večji zaslužek s čim manjšimi stroški. O Judih-trgovcih na Hrvaškem, in že izumrlih hrvaških krošnjarjih na Dolenjskem, ima Trdina slabo mnenje; slednjim je očital kupčijsko nesposobnost. V Trdinovem času so krošnjarili še Poljanci (Poljanska dolina ob Kolpi), ki jim pripisuje razumnost in treznost.⁷⁸ Ponavadi so si oprtali blago v Ljubljani ali Mariboru, in ko so ga prodali, so ga naročili v kraju, kjer so se ravno nahajali. V celoti opaža usihanje te dejavnosti na Kranjskem in usmerjanje na tuje trge. Že več kot petdeset let, zapiše Trdina, so njihov glavni cilj nemške dežele: tu največ prodajo in dobro zaslužijo. Zato so jim Dolenjci pravili tudi "nemškarji", kar je bil sinonim za besedo "havziraneec".⁷⁹

Po Trdinovemu slavonspevu slovenskim oz. belokranjskim krošnjarjem se posveti Kočevarjem, ki so po njemu znanih podatkih odhajali "na Nemško že več sto let", vendar si niso pridobili ne dosti premoženja in ne poštenega imena, še bolj so se "spridili" v zadnjih tridesetih letih. Podobno kot belokranjski so jemali blago na up, vendar so Kočevarji denar zapili, zaigrali in "zalajdrali", in vsi skupaj naredili okrog "dva milijona" dolga. Nekateri so plačilo trgovcem odnesli kar domov in si "sezidali lepo hišo, Nemcem pa so kazali osle". Skratka, očita jim pijančevanje, igre na srečo, ustvarjanje "milijonskih" dolgov, zvižacnost, sleparjenje itd., zato so jih Bavarci označevali za "ciganske Kranjce", besedi "Kraner" in "Lump" sta pomenila "skoraj" isto.⁸⁰

Ko so začeli Belokranjci hoditi v Nemčijo, jih Nemci sprva niso ločevali od Kočevarjev, saj sta jim bila kočevska nemščina in slovenščina enako tuja oz. nerazumljiva. Belokranjci so bili oblečeni "po domače, po narodno", zato so jih Nemci smatrali za bolj kmečke ljudi, Kočevarje za bolj mestne oz. gosposke Kranjce, oboje "za prave rojake in brate". Sčasoma so Nemci – po mnenju Trdine – spoznali razliko. Belokranjci so bili skromni, pohlevni, prijazni in ljubeznivi ter postrežljivi, pošteni pri prodaji in pobožni in radi so prepevali narodne pesmi, Kočevarji so bili nagnjeni k "vlačuganju", pijančevanju in kvartopirstvu in radi so preklinjali, razsajali, osorno govorili in zabavljali. Zato so Nemci začeli kmalu ločevati med slovenskimi "belimi" in kočevskimi "črnimi" Kranjci. Nemci naj bi začeli prve vabiti, druge odganjati. To naj bi veljalo najbolj za Bavarce.⁸¹ Trdina je bil tudi kontroverzen, saj na drugem mestu meni, da Ba-

Hrvatje. V času Trdinovega pisanja jih ni bilo več. Glej: Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 189.

⁷¹ V Nadiških dolinah so krošnjarstvo označevali za "guziranje", kar je etimološko blizu nemške oznaki "hausieren", kar je oznaka za prodajo od hiše do hiše. Tako po predmetih, načinu nošnje, smereh in oblikah nabave in prodaje blaga najdemo mnoge skupne poteze s krošnjarji na Kranjskem (Clavora, *Guziranje*, str. 18–21).

⁷² Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 184.

⁷³ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 187.

⁷⁴ Trdina, *Stari*, str. 339–341.

⁷⁵ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 412–413.

⁷⁶ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 187.

⁷⁷ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 125.

⁷⁸ Logar, *Sprehod v Belo krajino*, str. 436.

⁷⁹ Trdina, *Izprehod v Belo krajino*, str. 127.

⁸⁰ Po nemško "der Krainer" (Kranjec) in "der Lump" (lopov ali malopridnež). Glej: *Sprehod v Belo krajino*, str. 191.

⁸¹ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 191.

varci "črté" Kočevarje, in jih brani, "da tolikega sovraštva niso zaslužili", hkrati pa izpostavi genezo nastanka kočevskega agrarnega otoka z netočnim vzrokom njihovega prihoda in posploševanja njihove temne usode na Kočevskem.⁸²

Brez dvoma je gornja podoba pretirano črno-bela kot posledica avtorjevega ne preveč dobrega mnenja o Nemcih na splošno in Kočevarjih posebnost. Predvidevamo lahko, da je dobival največ ustnih informacij pri belokranjskih krošnjarijih, katerim so bili Kočevarji konkurenčni in hkrati tuj element. Trdinovo razmišljanje lahko označimo kot stereotipno in skrajno deljeno (dihotomija) po načelu, da so eni slabi in drugi dobri. Čeprav je bil pisatelj svobodoljubljen, je bil hkrati nacionalist in moralist, ki mu je bila ravno narodna pripadnost osnova za delitev in postavitve vsakega v svoj predal.

Bolj objektivni so zbrani podatki o krošnjarskih poteh, ki jih je pridobil, po vsej verjetnosti, od potujočih. V Nemčiji so najraje hodili v južni del, tj. na Bavarsko, manj v severni del. Po Trdini je bila Bavarska "Slovenem tako rekoč druga domovina". Odhajali so preko Rena, trgovali v Alzaciji in Loreni in drugod po vzhodni Franciji. Nekateri so odšli v Prusijo, na Poljsko in najbolj drzni celo v Rusijo. Veliko jih je odšlo na Češko, zlasti so krošnjarili po pogorju Šumava (Böhmerwald) med Bavarsko in Češko, in po Krkonoših na severu Češke, po ogrskih ravninah, v okolici Bratislave (Požuna) in na območju avstrijsko-ogrške meje (Nežidersko jezero). Iz Nemčije so odhajali še v Anglijo. Redki so se ustalili, postali trgovci v večjih mestih ali organizatorji krošnjarskega posla, ki so ga izvajali od njih odvisni krošnjariji. Večina je sicer ostala zvesta Nemčiji, vendar se je z zaslužkom vračala domov, redki po večletni odsotnosti in glavnina le po enoletni ali polletni odsotnosti.⁸³

Trdina pozneje povzema pripovedi belokranjskih krošnjarjev pri opisovanju njihove poti in odnosu do novih krajev. Belokranjski krošnjar ima rad Podonavje, od Dunaja do Regensburga, kraje okrog Gradca, Bodenskega jezera, Magdenburga, Würzburga in Mannheima, Alzacije in Porenja in Badensko. Renska dolina, sloveča in hvalisava, mu ne vname srca, saj so jo tisti, ki so jo videli od Koblenza do Mainza, opisali kot dolgočasno, saj je tam le voda, razbite skale, podrtije (verjetno gradovi, M. D.), gole rebri, kamniti vinogradi z borinim trsjem, ki rodi le vsako peto leto. V švicarskih in nemških gorah se čudijo lepi živini in okusnemu siru, vendar jih narava bolj straši kot navdušuje, in čudijo se, zakaj gospoda hodi "tako strastno vanjo zijat". Zaljubljeni pa so v Bavarsko. Tam jim vse dopade, celo okoli Monakovega

(Münchena), Nürnberga in Ingolstadta. Za Kurhesko vale menijo, da ni dosti boljša od Kočevja in Suhe krajine. Ravninska Dolnja Nemčija se jim zdi žalostna in puščobna zaradi borne rasti, slabe rodovitnosti, številnih mlak in jezer. Nekateri kraji jih spominjajo na Posavje, ostali na Krško polje... Prusijo in Hannover smatrajo za najrevnejši in najbolj nesrečni deželi na svetu, kamor se zaide iz kakega posebnega razloga ali po naključju.⁸⁴ Ta podoba je verjetno sestavljena iz različnih pripovedi, ki so temeljile na osebnih izkušnjah in odnosih do krajev, kjer so hodili krošnjariji. Brez dvoma so imeli bolj pred očmi prodajo kot lepote narave.

Vendar, Trdina je bil kritičen tudi do belokranjskih krošnjarjev z očitki, da se v tujini navadijo "dobrot", ki jih prej niso poznali in ne pogrešali, domača ("narodna") obleka izginja in oblačilje se v dražja oblačila, rdečo kapo zamenja klobuk, "janko" zamenja suknja, postajajo gosposki, želijo boljše hrano (kavo, meso), izgube smisel za kmečko delo in "kmetiško življenje sploh", se pomehkužijo, prinašajo nove ideje in nov duh, doma ne najde več sreče in zadovoljstva, hrepenijo po "očarajoči Germaniji". Zato naj bi nastal pregovor: "Nemškar je izgubljen kmet". In še več. Domov prinašajo tuje napake, mnogi se znebijo najprej vere, potem načel. Med njimi so razuzdanci, prešuštniki, kvartopirci, pijanci, ponočnjaki, pretepači ... Začenjajo posnemati Kočevarje, zlasti v goljufanju in neplačevanju robe, in jo z Bavarske pobrišejo z vsem denarjem, brez plačila za robo na up pri nemškemu trgovcu. Boji se, da se bodo belokranjski krošnjariji "pokočevili" (iz besede Kočevar, M. D.!) in meni, da krošnjarstvo preveč "demoralizira" ljudi. In kar z nekakšno privoščljivostjo zapiše, da je sreča v tem, da bo napredek in razvoj "občil" in "racionalnega prometa" zavil vrat krošnjarstvu, preden bo preteklo petdeset let. (Kako se je zmotil, saj so se krošnjariji prilagodili novim časom in napredku, op. M. D.!) Trdina je bolj za zaposlitev v "jugoslovanskih deželah", tj. v hrvaških gozdovih in službah, saj se dobiček v obeh primerih dosti ne razlikuje (100 gld. za pol oz. 200 gld za celo leto), ali za odhod v Rusijo in Ameriko.⁸⁵

Trdina najde tudi pozitivne strani spoznavanja sveta. Krošnjar si "izbistruje um" na poti po svetu, se izobražuje, se navdušuje za "napredek inboljšek". Vidi dežele, ki so po napredku na vseh področjih pred domačo deželo, vidi lepa mesta, veličastne cerkve in druge stavbe, razvoj gospodarstva (tovarne, obrti, kmetovanja), seznanja se z novimi ljudmi iz bolj omikanih narodov, spoznava njihove navade in razvade, odlike in napake. To mu obogati duh, razširi pogled, razvname domiš-

⁸² Trdina, Sprehod v Belo krajino, str. 298–299.

⁸³ Trdina, Sprehod v Belo krajino, str. 192.

⁸⁴ Trdina, Sprehod v Belo krajino, str. 195–196.

⁸⁵ Trdina, Sprehod v Belo krajino, str. 194.

ljijo, ga spodbudi k primerjanju in k premišljevanju! Meni, da slovenski "prostak" ni tako top kot nemški, ki se ne bo ničesar naučil, četudi bo prehodil pol sveta. Da v Slovincu bije mehko srce, da je dovzeten za novo, če česa ne razume, vpraša, pozanima se za novo orodje in delo, stopi v cerkve, rad v kako tovarno (zlasti v tiste, ki delajo papir in stroje), še rajši v tiskarno, sukarno v Brnu, govori s kakim strokovnjakom, zanima ga vse, kar je čudno, posebno, nenavadno... "V starih, nemških mestih si tedaj lahko oči napase. Kar oči se mu svetijo, kadar govori n. pr. o starinah in prerezljivih umetniških izdelkih mesta Nürnberga", in v Schwarzwaldu bi lahko ostal cele dneve pri urarjih...⁸⁶ Krošnjarjem je nemška govornica donela prijetno za uho, in to ne le govornica izobrazjenih, ampak tudi tistih, ki so govorili narečje (npr. tirolskih, bavarskih in gornjeavstrijskih kmetov). Trdina meni, da se krošnjarji kmalu naučijo nemški jezik. Mnogi ga govorijo, kot da bi bili rojeni ob Lechu. Vendar so bili tudi taki, ki niso nič znali po več letih krošnjarenja, razen par besed, nanašajočih se na računanje in vrste blaga.⁸⁷ Skratka, Trdinova podoba in odnos do posledic krošnjarenja ni bila tako črno-bela, kot se je pojavljala v takratnem tisku, saj so, konec koncev, s krošnjarji prihajale v hiše novice "iz sveta", kar je širilo védenje o njem med domačimi in v širšem vaškem okolju.⁸⁸

Trdino je najbolj zanimalo mnenje belokranjskih krošnjarjev o Nemcih, zlasti v primerjavi s Slovenci. Zapisal si je bolj negativne kot pozitivne poglede nanje, marsikdaj izrazito karikirane, celo žaljive, skratka, izoblikoval si je bolj ali manj stereotipne podobe, ki so krožile med krošnjarji, npr. glede njihovega izgleda, govorjenja, prehrane, obnašanja itd.⁸⁹ Zapisal je daljšo zgodbo krošnjarja Pavla Prelešana, ki pa ga nikjer ne omenja s pravim priimkom. Predvideva se, da je bil to Pavle Bauer, rojen 1801 v Prelesju.⁹⁰ Z ozirom na biografijo kot vira za spoznavanje migracijskih izkušenj je zgodba zanimiva, vendar zahteva posebno analizo. Zakaj je Trdina odložil rokopis *Sprehoda v Belo krajino* v predal, da je prvič izšel šele leta 1912? Tega ne vem, hkrati pa lahko potrdim, da je v njej le zajel poglede krošnjarjev na svet in Trdinove nanje, saj jim je posvetil kar tretjino knjige.

Sklep

V obravnavanem razmišljanju se manj sprašujem o samopodobi Slovencev⁹¹ in več o podobi tistih, ki so pripadali drugemu jeziku, oblikovali svoj način življenja, imeli svoje navade in običaje. Zanima me odnos Slovencev do tistega dela prebivalcev, ki so se ukvarjali s krošnjarstvom. Z ozirom na prve mislim predvsem na nemške Kočevarje in z ozirom na druge na krošnjarje tako slovensko-kočevskega kot belokranjskega porekla. Ravno primerjava med sosednima in na mejnih področjih prepletujočega se prebivalstva nam lepo kaže te odnose, zlasti po zaslugi pestre časopisne obravnave, ne nazadnje Janeza Trdine in kasnejših strokovnih analiz Kočevarjev (*Kočevski zbornik*, 1939). V celoti predstavlja ta tema sestavni del odnosov med Slovenci in Nemci na Slovenskem in kot migracijska tudi del evropskih in svetovnih dogajanj in razmerij. S slovenskega zornega kota je izstopajoča usoda nemških Kočevarjev, ki ni nič izjemnega v kontekstu nemirnega 20. stoletja in dogajanj z ljudmi, manjšinami in celo narodi kot posledica ideoloških, političnih, rasističnih, ksenofobičnih in še kakšnih odklanjanj *drugačnih* – bolj kot njihovega sprejemanja in razumevanja. In to velja še danes.

Na konkretni ravni so mnoge podobe postale del zgodovinskih stereotipov o nas samih in *drugih*, na bolj splošni ravni pa se nekatere ohranjajo. Danes ribniški krošnjarji, ki na glavni ljubljanski tržnici prodajajo suho robo, ne vzbujajo nobenega odpora, ne pri veletrgovcih, še manj pri kupcih. Judovski in kočevski krošnjarji z začetka minulega stoletja so v takratni Hribarjevi Ljubljani vzbujali odpor, tako pri trgovcih kot pri ljudeh do tiste mere, da so to problematiko obravnavali na sejah občinskega sveta. Tu ni šlo samo za konkurenco, ampak za odpor zaradi drugačnosti – bodisi vere, jezika, obnašanja ipd. Na drugi strani vseskozi spremljamo pri javnem mnenju negativni odnos do tujine v povezavi z migracijskimi procesi. To velja tako do slovenske ekonomske, kot drugače misleče migrante. Stereotip *tujosti*, ki se ga lepi na nekdanje izseljence in gastarbajterje in posebno politične emigrante ostaja, kljub boljšemu poznavanju njihovih življenjskih poti in usod. Mnenje in predsodek sta tesno povezana pojma pri obravnavanju te teme. Skratka, negativnim pogledom in mnenjem o določenih skupinah zaradi drugačnosti etničnega/narodnega porekla, jezika, religije, ne/izobraženosti, kulturne in civilizacijske ne/superiornosti itd. na področju migracij – v našem primeru krošnjarjev – sledimo od prvih pojavnih oblik potujoče trgovine v Evropi do dandanes.

⁸⁶ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 194–195.

⁸⁷ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 197.

⁸⁸ Znano je, da je Trdina večino zgodb slišal v najbolj informativnih prostorih, to so bile vaše gostilne.

⁸⁹ Trdina, *Sprehod v Belo krajino*, str. 196–197.

⁹⁰ Logar, *Sprehod v Beli krajini*, str. 438.

⁹¹ Vodopivec, *Temno in svetlo ogledalo zgodovine*, str. 58–63.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 488 – Rokopisne knjige.

ČASOPISNI VIRI

Novice, 1870, 1971, 1872, 1873.

LITERATURA

Bade, J., Klaus: *Migration on European History*.
Oxford : Blackwell Publishing, 2003.

Bade J., Klaus: *Evropa v gibanju. Migracije od pozne-
nega 18. stoletja do danes*. Ljubljana : Založba
/*cf., 2005.

Berčič, Branko: Elze Theodor. *Enciklopedija Slove-
nije*, 3, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989.

Bogataj, Janez: Krošnjarstvo. *Slovenski etnološki
leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Ceglar, Dean: *Izseljevanje iz Ribniške doline od
srede 19. stoletja do druge svetovne vojne*.
Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fa-
kulteta, Oddelek za zgodovino (magistrsko
delo), 2002.

Clavora, Ferruccio: Guziranje : posebnosti sezon-
skega selitvenega pojava v Nadiških dolinah.
*Foto album izseljencev iz Benečije / Foto album
degli emigranti della Benecia* (ur. Marko Kra-
vos). Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1986.

Dović, Marijan (ur.): *Janez Trdina – med zgodov-
vino, narodopisjem in literaturo*. Novo mesto:
Goga & Ljubljana: ZRC, 1005.

Drnovšek, Marjan: Pogledi na "domovino" in "tужи-
no" skozi optiko izseljenstva. *Mitsko in stereo-
tipsko v slovenskem zgodovinopisju. Zbornik
33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slo-
venije, Kranj, 19.–21. oktober 2006* (ur. Mitja
Ferenc in Branka Petkovšek). Ljubljana : Zveza
zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 327–
336.

Drnovšek, Marjan: Izseljevanje Kočevarjev v Zdru-
žene države Amerike. *Dve domovini / Two
Homelands* 21, 2005, str. 7–34.

Drnovšek, Marjan: Mobilnost Slovencev in regio-
nalizem. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 3–4,
str. 259–276.

Drnovšek, Marjan: "Izseljevanje je rakrana na tele-
su našega naroda". *Historični seminar 4. Zbor-
nik predavanj 2001–2003* (ur. M. Kokole, V.
Likar, P. Weiss), Ljubljana : Založba ZRC, 2003.

Drnovšek, Marjan: *Usodna privlačnost Amerike.
Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim
svetom*. Ljubljana : Založba Nova revija (Kore-
nine), 1998.

Ferenc, Mitja: *Kočevska – pusta in prazna : nem-*

*ško jezikovno območje na Kočevskem po odse-
litvi Nemcev*. Ljubljana : Modrijan, 2005.

Ferenc, Mitja: Kočevska: Izgubljena kulturna de-
diščina kočevskih Nemcev / 'S Göttischeabalont:
Da Göttischeabarç ünt içr vçrloarns Erptoil /
Gottschee: Das verlorene Kulturerbe der Gott-
scheer Deutschen. Ljubljana : Zavod Republike
Slovenije za varstvo naravne in kulturne de-
diščine, 1993.

Fontaine, Laurence: *History of Pedlars in Europe*.
Cambridge: Polity Press, 1996.

Grafenauer, Bogo, Bras, Ljudmila: Krošnjarstvo.
Enciklopedija Slovenije, 6, Ljubljana: Mladinska
knjiga, 1992.

Hoerder, Dirk: *Cultures in Contact*. World Mi-
grations in the Second Millennium. Durham &
London: Duke University Press, 2002.

Jensterle–Doležal, Alenka: Paradoks ženske v delu
Janeza Trdine. *Zastavil sem svoje življenje. Mo-
nografija o življenju in delu Janeza Trdine*, I.
del. Mengeš : Muzej Mengeš, 2005.

Kalc, Aleksej (ur.): *Poti in usode. Selitvene izkušnje
Slovencev z zahodne meje*. Koper – Trst: Zgo-
dovinsko društvo za južno Primorsko & ZRS
RS Koper & Narodna in študijska knjižnica
Trst, 2002.

Kalc, Aleksej Kodrič, Majda: Izseljevanje iz Beneš-
ke Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s
posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do
prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis*, 46/2,
1992, str. 197–209.

Koštiál, Ivan: O Kočevcih in kočevščini. *Kočevski
zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*.
Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metro-
da v Ljubljani, 1939.

Kren, Ludwig: "Soseda, zdaj smo berači". Kores-
pondenca iz usodnih dni preselitve, *Kronika*,
43, 1995, št. 3, 1995, str. 108–110.

Lokar, Janko: Kočevarji in Bela krajina. *Kočevski
zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*.
Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metro-
da v Ljubljani, 1939.

Ložar, Rajko: Ljudska obrt in trgovina na Sloven-
skem. *Zgodovinski zbornik* (ur. Marijan Ma-
rolt). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija,
1959.

Lucassen, Jan & Leo: Eternal Vagrants? State For-
mation, Migration, and Travelling Groups in
Western-Europe, 1350–1914. *Migration, Migra-
tion History, History. Old Paradigms and New
Perspectives*. Bern, Berlin, Frankfurt/Main, New
York, Paris, Wien : Peter Lang, 1999.

Lucassen, Leo: A Blind Spot: Migratory and Tra-
velling Groups in Western European Histo-
riography. *International Review of Social
History*, 38, 1993, str. 209–235.

Mahnčič, Anton: Cerkev in politika. *Rimski katolik*,
VIII, 1896, str. 317–340.

- Makarovič, Gorazd & Simič, Vladimir, Kočevarji. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Marolt, France: Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, 1939.
- Martina L., GianCarlo: "Nella città di Lubiana sotto il stato imperiale". *Cramars. Atti del convegno internazionale di studi Cramars. Emigrazione, mobilità, mestieri ambulanti dalla Carnia in Età Moderna*. Udine: Accademia di Scienze Lettere e Arti di Udine, Coordinamento dei Circoli Culturali della Carnia, Museo Carnico delle Arti Popolari 'M. Gortani' di Tolmezzo, 1997.
- Melik, Anton: *Posavska Slovenija*. Ljubljana : Slovenska matica, 1959.
- Natek, Milan: Rus, Jože. *Enciklopedija Slovenije*, 10. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Rus, Jože: Jedro kočevskega vprašanja. Zgodovina, sedanost in bodočnost kočevskega gospodarstva iz njegovih prirodnih in socialnih podlag. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.
- Ruttar, Riccardo: "Buoh je dau, buoh je zeu". *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje* (ur. Aleksej Kalc). Koper – Trst : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ZRS RS Koper, Narodna in študijska knjižnica Trst, 2002.
- Simonič, Ivan: Zgodovina kočevskega ozemlja. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.
- Simonič, Ivan: Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana : Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939.
- Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU & ZRC SAZU, 2001.
- Suhadolnik, Stane: Koštiál Ivan. *Enciklopedija Slovenije*, 5. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
- Šega, Polona: Slovenski kostanjarji na Dunaju. Prebivalci nekdanjega velikolaškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu. Novo mesto: Dolenjska založba, 1997.
- Šmitek, Zmago: *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana : Založba Borec, 1986.
- Trdina, Janez: *Sprehod v Belo krajino*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1958.
- Janez Trdina – etnolog. *Zbornik posvetovanja ob 50-letnici rojstva Janeza Trdine, Novo mesto, 29. 5. 1980*. Ljubljana : Knjižnica glasnika SED 3, 1980.
- Valvasor, Janez Vajkart: *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- Vodopivec, Peter: Temno in svetlo ogledalo zgodovine. *Zbornik prispevkov za simpozij ob 75 letnici Slovenskega PEN*. Ljubljana: Slovenski PEN, 2001.
- Vodušek-Starič, Jerca: Mačkovšek, Janko. *Enciklopedija Slovenije*, 6, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Das Bild der Krämer aus der Gottschee (Kočevska) und Weißkrain (Bela Krajina) in den Augen der Öffentlichkeit bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts

Im vorliegenden Beitrag wird das Bild der Krämer aus der Gottschee (Kočevska) und Weißkrain (Bela Krajina) in den Augen der slowenischen Öffentlichkeit präsentiert, wobei der Akzent auf dem 19. Jahrhundert und dem Anfang des 20. Jahrhunderts liegt. Viele europäische Geschichtsschreiber beschrieben diese Migrationen nach der Meinung Leo Lucassens von kriminellen, sozialen, biologischen, ideologischen und anderen Standpunkten und nicht etwa als Bestandteil von natürlichen Migrationen. Oft wurden diese "Wandersleute" als soziale Randgruppe betrachtet. Leo Lucassen meint sogar, die Forscher hätten zu sehr unter dem Einfluss von Archivgut gestanden, das in behördlichen, vor allem polizeilichen Kreisen entstanden sei. Meiner Meinung nach kann man ähnliches für die ältere slowenische Publizistik, jedoch weniger für wissenschaftliche Arbeiten behaupten. Es trifft zwar zu, dass einige wissenschaftliche Veröffentlichungen ideologisch und national belastet sind.

Die Entwicklung der Krämerei im Gebiet des heutigen Slowenien wurde maßgebend durch das Privileg Kaiser Friedrichs III. von Habsburg für die Gottscheer Krämer (1492) geprägt. Die Krämerei wurde aus den slowenischen Landen allmählich auf benachbarte Länder, etwa Kroatien, ausgedehnt, seit dem 18. Jahrhundert in größtem Maße auf die deutschsprachigen europäischen Länder, im 19. Jahrhundert auf einen weiteren europäischen Raum (z. B. Russland, England, Frankreich, skandinavische und andere Länder), sogar bis zu den Vereinigten Staaten von Amerika. Der Beitrag setzt sich mit dem Verhältnis der Allgemeinheit zur Krämerei, vor allem zu den Krämerern aus den Reihen der Gottscheer Deutschen, der Weißkrainer

und z. T. der Juden (Laibach/Ljubljana) auseinander. Dieses Verhältnis war überwiegend negativ besetzt: Unduldsamkeit aller Art, Neid gegenüber den Erfolgeichen, Kritik an der mangelnden Bestellung von Anbauflächen, an der Überlastung der Krämerfrauen mit Feldarbeit während der Abwesenheit ihrer Männer, am Mitführen von Kindern auf dem Weg, an den neuen Gewohnheiten, an der Kleidung, an neuen Ideen, die die Krämer in das Dorf- oder Marktleben mitbrachten, usw. Die Vorwürfe kamen von Landsleuten, die keine Krämerei betrieben. Besonderes Augenmerk gilt den Ähnlichkeiten und Unterschieden zwischen den Gottscheer und Weißkraner Krämer, die sich vor dem Hintergrund der slowenisch-deutschen nationalen Gegensätze seit der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten

Weltkrieg naturgemäß ergaben. Aus diesem Grunde wurden die Gottscheer Krämer deutscher Nationalität am stärksten kritisiert, stellten sie doch vom ethnischen Standpunkt gesehen zur Zeit der schärfsten nationalen Auseinandersetzungen einen *Fremdkörper* dar. Die andere Sprache, anderen Trachten, Sitten und Bräuche haben die Abneigung gegen sie nur vergrößert. All das kommt in der damaligen Presse oder in den ethnologischen Aufzeichnungen des Schriftstellers Janez Trdina zum Ausdruck. Der vorliegende Beitrag enthält einige konkrete Hinweise auf die Einstellung zu den Krämer, die von Stereotypie, Xenophobie, oft auch von Neid geprägt ist. Ein Reflex der slowenischen Haltung gegenüber dem Anderssein ist noch heute zu verzeichnen.